

Заворотченко Т. М.,
кандидат юридичних наук, доцент
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

КЛАСИФІКАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУБ'ЄКТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

CLASSIFICATION OF CONSTITUTIONAL SUBJECTIVE POLITICAL RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN UKRAINE

Проаналізовано закони окремих держав, що дає змогу сформувати різні погляди на класифікації політичних прав і свобод громадян. Виокремлено «галузеву» класифікацію, елементи якої варто розмежовувати відповідно до специфіки взаємовідносин між громадянином, суспільством та державою, і окреслені основні класифікації політичних прав і свобод громадян.

Ключові слова: виборчі права, проведення референдуму, свобода зборів, право на об'єднання, політичне життя суспільства.

Проанализированы законы отдельных государств, позволяющие сформировать различные взгляды на классификации политических прав и свобод граждан. Выделена «отраслевая» классификация, элементы которой следует разграничивать в соответствии со спецификой взаимоотношений между гражданином, обществом и государством, и очерчены основные классификации политических прав и свобод граждан.

Ключевые слова: избирательные права, проведение референдума, свобода собраний, право на объединение, политическая жизнь общества.

Analyzed the laws of individual States, which allows you to create different views on the classification of political rights and freedoms of citizens. A dedicated "industry" classification, which elements are to be distinguished, according to the specifics of the relationship between the citizen, society and the state and outlines the basic classification of political rights and freedoms of citizens.

Key words: election law, referendum, freedom of Assembly, right to Association, political life of the society.

У сучасних умовах низького життєвого рівня населення, економічних реформ, широкомасштабного прихованого тиску на населення з боку владних структур, корупції, падіння моральності в суспільстві проблеми реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина лише загострюються, і запобігти перекоцвенню дійсного волевиявлення громадян як учасників політичного процесу не видається можливим. Значні відмінності соціально-економічного плану, відмінності в публічно-владному статусі нашої держави роблять проблему реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні вельми актуальною. Механізм гарантій реалізації політичних прав і свобод в Україні тільки формується і багато в чому не є досконалим. Нове українське конституційне законодавство внесло істотні зміни до системи цих гарантій, у зв'язку з чим теоретичне дослідження цього законодавства і практики його застосування стає більш актуальним.

Варто відзначити, що в науковій літературі з конституційного права політичні права і свободи піддавались дослідженню, однак існує чимало недосліджених питань, пов'язаних, зокрема, з реалізацією окремих видів вказаних прав і свобод та з удосконаленням їх гарантій. Отже, дослідження цієї категорії прав і свобод та причин їх порушення в Україні є необхідним для належної реалізації, забезпечення гарантій захисту політичних прав і свобод, врахування їх специфіку.

Проблемою політичних прав і свобод людини і громадянина займалися такі відомі російські й українські вчені-конституціоналісти, як С.А. Афа-

насьєва, Ю.Г. Барабаш, В.В. Букач, А.В. Грабильніков, І.В. Дробуш, М.В. Зайцева, А.А. Златопольський, Б.В. Кожанов, В.П. Колісник, В.А. Конов, В.В. Копейчиков, А.В. Лебедев, А.Ю. Олійник, В.А. Патюлин, В.Ф. Погорілко, В.В. Речицький, Ю.І. Скуратов, Ю.М. Тодика та інші. Проте питанню класифікації конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні приділено недостатньо уваги, ця проблема не була предметом спеціального дослідження, а тому має перспективу для наукового вивчення.

Метою статті є розгляд можливих видів класифікації політичних прав і свобод людини і громадянина із визначенням їх особливостей.

Сьогодні велика кількість видів політичних прав залежить від певних властивостей суб'єкта, тобто від його статі, віку, роду занять, освіти тощо та від режиму правління, а також від конкретної політичної ситуації. Щодо класифікації політичних прав і свобод в тому чи іншому дослідженні, то вони більше залежать від законодавства, в якому ці права закріплені. Саме тому у вітчизняних дослідженнях особлива увага приділяється таким видам політичних прав, як вибори, референдуми та інші форми волевиявлення громадян. Особливий інтерес учених також викликають права на участь у діяльності органів місцевого самоврядування. Однак наведений перелік не можна вважати вичерпним, оскільки розвиток суспільних відносин приводить до появи нових можливостей для громадян, а вивчення міжнародного досвіду дає змогу його доповнити.

Конституція України 1996 р. вельми скупо закріплює політичні права і свободи громадян і не розкриває необхідною мірою їхнього змісту. Оскільки в цій редакції перелік політичних прав і свобод перенесений до тексту Основного закону із початкового варіанту проекту, підготовленого Конституційною комісією Української Радянської Соціалістичної Республіки, до якої входили відомі вчені-державознавці, є всі підстави розглядати його як самостійну класифікацію.

На відміну від більшості демократичних конституцій світу в Конституції України політичні права і свободи отримали менш широке і глибоке розроблення. «Про перелік дуже важливих політичних прав і свобод у ній говориться надто лаконічно і не прямо, а ніби опосередковано та мимохідь» [2]. Наприклад, про свободу друку говориться лише в плані гарантування свободи слова, права вільно збирати, зберігати, отримувати, передавати, виробляти і розповсюджувати інформацію будь-яким законним способом, свободи масової інформації і заборони цензури (ст. ст. 15 і 34). Про політичні партії, які мають важливе значення в політичному житті всіх демократичних країн, у тому числі й України, згадується лише в ракурсі права на об'єднання (ч. 1 ст. 36), а сам термін «політична партія» в тексті Основного закону згадується як неважливий. Вельми скупо говориться про профспілки (ч. 3 ст. 36), про право на збори, демонстрації, походи і пікетування (ст. 39).

Конституція України також закріплює право участі громадян в управлінні справами держави як опосередковано, так і через своїх представників, право обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також брати участь у референдумі, право на рівний доступ до державної служби і право брати участь у відправленні правосуддя (ст. 38), право звертатися особисто, а також направляти індивідуальні і колективні звернення до державних органів та органів місцевого самоврядування (ст. 40).

Підходи Конституції України до класифікації політичних прав і свобод людини і громадянина знайшли своє відображення і в законодавстві міста Дніпра. Як і Конституція України, дніпровське законодавство виділяє виборчі права, право на участь у референдумі, право на звернення, свободу зборів, мітингів, демонстрацій, право на рівний доступ до державної служби. Про право на об'єднання, право на інформацію, свободу думки і слова в законодавстві міста Дніпра не говориться нічого.

Американський Біль про права 1791 р., на відміну від Конституції України, приділяє більше уваги політичним правам і свободам. Наприклад, у поправці першій проголошуються свобода слова, друку, право народу мирно збиратися, право звертатися до уряду з петиціями. Особливе місце відводиться виборчим правам (поправки XV, XIX, XXIV, XXVI).

Основний закон ФРН більш повно і прямо регламентує політичні права і свободи, ніж українська конституція. Так, у розділі II («Федерація і землі»)

закріплені права, пов'язані зі створенням та діяльністю політичних партій. Основний закон ФРН закріплює також активне і пасивне виборче право, право громадян на участь у референдумі, в народній ініціативі, право на подання індивідуальних і колективних петицій (прохань або скарг) до будь-яких державних та інших публічно-владних органів, право на доступ до державної служби (рівний для всіх громадян), свободу слова, зборів, право на об'єднання, свободу вираження своєї думки (усно або письмово за допомогою різних технічних засобів) та деякі інші права.

Конституція Італії до числа найважливіших політичних прав і свобод громадян відносить виборче право, яке надається всім громадянам, що досягли повноліття (стаття 48), а також право на об'єднання у політичні партії з метою «сприяння демократичним шляхом визначенню національної політики» (ст. 49). Громадяни також мають право направляти до палати парламенту петиції «з вимогами законодавчих заходів або з викладенням суспільних потреб» (ст. 50), «можуть на рівних умовах вступати на службу до державних установ та займати виборні посади відповідно до вимог, встановлених законом (ст. 51)».

Конституція Японії приділяє велику увагу правому захисту людини. Так ст. 11, наприклад, закріплює необхідність підтримувати права постійними зусиллями народу, що є специфікою Японії, оскільки в інших конституціях цей принцип не закріплений [3].

Серед політичних прав особлива увага приділяється виборчим правам, праву громадян відстороняти виборних посадових осіб від посади, праву народної правотворчої ініціативи, праву на об'єднання та іншим загально визнаним правам і свободам. Основний закон Японії не виключає і проведення референдуму, однак цей інститут не отримав там розвитку і Конституція прямо не закріплює право на участь у референдумі.

Однією з найбільших за обсягом серед основних законів світу є Конституція Бразилії, яка закріплює широкі політичні права, такі як активне і пасивне виборче право, рівний та відкритий доступ до вступу на державну службу, свобода слова, зборів, мітингів, походів, свобода вираження своєї думки, право об'єднання, в тому числі право об'єднання у політичні партії, право на участь у референдумі та висування законопроекту за допомогою народної ініціативи. Особливістю конституційного регулювання правового статусу громадян Бразилії є детальність регламентації питань, які мають, на думку законодавця, важливе значення. Так, наприклад, Основний закон містить спеціальну главу, яка розміщена в розділі, присвяченому правам людини, що регулює діяльність політичних партій. Конституція Бразилії своїм регулюванням максимально широко охоплює різні сторони політичного життя суспільства, тією чи іншою мірою торкається практично всіх політичних відносин у суспільстві.

Водночас при всій своїй самостійності і автономії національні системи прав людини мають щось спільне, в тому числі і мінімальний перелік політичних прав і свобод людини, закріплений у міжна-

родно-правових документах (право на інформацію, право на вільне вираження своєї думки, свобода мирних зборів і асоціацій, право на об'єднання, право участі в управлінні державою). «Оскільки індивід у будь-якій точці земного простору незалежно від культурного складника залишається тією ж самою істотою – людиною, то це й дає підставу стверджувати про загальний характер деяких належних йому прав та їхню універсальну природу»[4]. Звичайно, кожна країна внесла свій вклад у формування і розвиток універсальної концепції прав людини, однак у процесі їх імплементації існує чимало регіональних і національних особливостей⁵, які виражаються в нормах основних законів різних держав.

З огляду на викладені підходи до класифікації політичних прав і свобод людини й громадянина та визнаючи цінність кожної з них, можна дійти висновку про те, що цінність класифікації, обраної для дослідження будь-яких предметів та явищ, визначається, виходячи з того, наскільки підстава останньої дає змогу, з одного боку, охопити найбільшу кількість складників цього предмета або явища, а з іншого – наскільки відчутними будуть відмінності елементів всередині запропонованої класифікації

Людина, як правило, неминуче є громадянином конкретної держави, членом суспільства та учасником політичного процесу. Тим самим кожен громадянин тією чи іншою мірою здійснює вплив на державу і політичне життя суспільства різними способами і методами, виробленими людською практикою [6].

Для того щоб сучасна держава забезпечувала дотримання інтересів всього суспільства, безумовно, необхідне включення кожного його члена в діяльність держави. Громадяни повинні бути наділені системою прав, що дають їм змогу брати участь як в організації, так і в діяльності держави. У деяких сферах життєдіяльності держава повинна бути обмежена у своїх повноваженнях щодо людини, «наявність низки природних і соціальних факторів, подолати які держава безсилна, свідчить про те, що за їхніми межами існує більш або менш широка сфера вільних від втручання держави сфер суспільного життя» [7]. Однією з таких сфер є політика поза залежності від специфіки взаємовідносин між людиною та державою.

На наш погляд, необхідно виділити такі класифікації політичних прав і свобод людини і громадянина. Всі політичні права поділяються на права і свободи. Так, до політичних прав треба віднести право на інформацію, право громадян на участь в управлінні справами держави, виборчі права, право вносити до державних органів пропозиції, заяви, скарги, право на рівний доступ громадян до державної служби, право на об'єднання. До політичних свобод належать право на свободу думки і слова, свобода зборів, мітингів, демонстрацій, походів і пікетувань.

Залежно від форм і способів реалізації політичні права і свободи можна поділити на дві групи. Перша – це права, які реалізуються безпосередньо, тобто шляхом прямого волевиявлення громадянина. До цієї групи прав належить право обирати на вибо-

рах та брати участь у референдумі; право бути обраним до органів державної влади; право на звернення; право на інформацію; свобода думки і слова; право на об'єднання, а також свобода зборів, мітингів, демонстрацій, походів і пікетувань. Другу групу становлять права, які реалізуються через представників, тобто тих, хто діє від імені громадянина, та тих, хто приймає рішення, що виражають його волю. До них належить право на участь в управлінні справами держави через виборних посадових осіб.

Залежно від кількості суб'єктів, які реалізують політичні права і свободи людини і громадянина, вони підрозділяються на три групи – 1) права, які можуть бути реалізовані тільки колективно; 2) права, які реалізуються індивідуально; 3) права, які можуть бути реалізовані як колективно, так і індивідуально. До першої групи (до колективних прав і свобод) належить право на об'єднання; право на свободу зборів, мітингів, демонстрацій та активне виборче право. До другої групи (до індивідуальних політичних прав) належить пасивне виборче право; право на рівний доступ громадян до державної служби. Третю групу становлять ті політичні права, які можуть бути реалізовані як колективно, так і індивідуально, наприклад свобода думки і слова; право на інформацію та право на звернення.

Виходячи з визначеної новизни, підсумуємо, що 1) проаналізовано закони окремих держав, які дають змогу сформулювати різні погляди на класифікації конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини і громадянина; 2) враховуючи правову регламентацію цих прав, здійснена спроба конкретизувати кожні класифікації в конкретному законодавстві країни; 3) здійснене розмежування звичної «галузевої» класифікації, елементи якої треба розглядати відповідно до специфіки взаємовідносин між громадянином, суспільством і державою; 4) окреслені основні класифікації політичних прав і свобод громадян.

Практичне застосування положень, викладених у цій статті, може мати місце у використанні запропонованих методичних рекомендацій щодо вдосконалення класифікації конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини і громадянина, що дасть змогу громадянам нашої держави користуватися наданими їм Конституцією України політичними правами. Також стаття може бути використана в навчальному процесі у викладанні курсу «Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні».

Як і будь-які інші, ці класифікації є умовними, оскільки дають лише приблизний перелік політичних прав і свобод громадян. Для розкриття змісту політичних прав і свобод людини і громадянина необхідно більш докладно зупинитися на характеристиці кожного з перерахованих прав, що, до речі, є темою наукового дослідження у майбутньому. Видається, що, незважаючи на важливість та значимість гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина, їх широкий перелік, треба визнати, що їхнє значення обмежено. Детальний аналіз інституту політичних прав і свобод людини і громадянина є одним із важливих завдань юридичної доктрини,

вирішенню якого неминуче буде присвячена велика увага в науковій літературі.

Автором статті здійснена спроба дослідити проблемні питання видів конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини і громадянина. Але остаточного вирішення цих та інших суперечливих питань загальної проблематики вказаної сфери прав

людини можна досягти лише в результаті подальших наукових розвідок. Проаналізувавши різні підходи до класифікації політичних прав і свобод людини і громадянина, доходимо висновку, що, покладаючи в основу ті чи інші критерії, можна побудувати досить деталізовану класифікацію цих прав. Але деякі класифікації вважаємо надмірно деталізованими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию: Учеб. 4-е изд., перераб. и доп.: [текст] // В.П. Пугачев, А.И. Соловьев // (Рекомендовано Государственным комитетом Российской Федерации по высшему образованию в качестве учебника для студентов высших учебных заведений) – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 371.
2. Енгибарян Р.В. Сравнительное конституционное право [текст]: Учебное пособие для вузов. – М.: Юристъ, 2007., МГМО (Университет) МИД РФ Институт государственного управления. – С. 216. : портр. – (о проблемах теории конституционного права и практики их реализации в отдельных странах).
3. Автономов А.С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учебник [текст] / А.С. Алексеев. – М.: Проспект, 2005. – С. 466.
4. Глухарева Л.И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование): [текст] / Л.И. Глухарева. – М.: Юрид. лит., 2003. – [1] с.
5. Рудинский Ф.М. Наука прав человека и проблемы конституционного права: [текст] / Ф.М. Рудинский. – М.: Прогресс, 2006. – [1] с.: портр. – (Права человека; т. 1).
6. Златопольский А.А. Политические права и свободы граждан и механизм их реализации в Российской Федерации [электронный ресурс]: Дисертация на приобретение науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02: «Государственное право и управление, советское строительство, административное право, финансовое право» / Златопольский Антон; Московская государственная юридическая академия. – М. : РГБ, 2006. (Из фондов Российской Государственной Библиотеки) – 250 с., ил., табл.
7. Витченко А.И. Понятие границ деятельности социалистического государства / А.И. Витченко // Вопросы теории государства и права. Личность, право, правовая система. – 1988. – № 5. – С. 6–9.